

Yuval Noah Harari: Sapiens. Od zvířete k božskému jedinci

Z anglického originálu „Sapiens. A Brief History of Humankind“ (2012) přeložila Anna Pilátová.

Praha, Rozmluvy–Leda 2013. 518 s.

Knihu *Sapiens. Od zvířete k božskému jedinci* si s chutí přečte nejen každý historik, ale i filosof. Profesor Hebrejské univerzity v Jeruzalémě s doktorátem z Oxfordu Yuval Noah Harari nabízí v knize, která se stala v Izraeli bestsellerem, pozoruhodnou filosofii dějin. Průběh dějin podle Harariho zásadním způsobem ovlivnily tři revoluce: kognitivní revolucí před asi 70 000 lety dějiny začaly, zemědělskou před přibližně 12 000 lety nabraly nové tempo a vědecká revoluce, která vypukla před 500 lety, dějiny završila.

Od kognitivní revoluce lidé mají úžasnou schopnost rychle se přizpůsobit nové situaci. Kognitivní revoluce nastala v okamžiku, kdy se dějiny osvobodily od biologie. Od té doby můžeme vývoj lidstva vysvětlovat nikoli biologickými teoriemi, nýbrž na základě dějinných příčin a důsledků. Abychom porozuměli např. nástupu křesťanství či Francouzské revoluce, musíme znát vzájemné působení idejí a představ. Ohromná rozmanitost mýtů, které Sapiens vytvářel, a z toho plynoucí škála společenského chování jsou základem kultury.

Evoluční psychologie nás učí, že většina současných rysů společenského chování a psychiky se vyvinula během dlouhého období před nástupem zemědělství. Náš mozek i mysl jsou dodnes uzpůsobené životu lovců a sběračů a naše stravovací návyky, konflikty i sexualita jsou výsledkem interakce pravěkých loveckých mozků s postindustriální současností, světem obřích velkoměst, letadel, telefonů a počítačů.

Další revoluční změnou byla podle Harariho zemědělská revoluce. Přibližně před 12 000 lety začal Sapiens ovlivňovat životy několika druhů živočichů a rostlin a věnovat jim takřka veškerý svůj čas. Od rozbřesku do setmění lidé seli, zalévali, pleli a vodili ovce na pastvu a brzy pochopili, že jim tato práce přináší více ovoce, zrní a masa. Se zemědělskou revolucí se lidský život změnil k nepoznání.

Evoluce vedla k růstu lidské inteligence, až byl nakonec člověk tak vyspělý, že rozluštil tajemství přírody, ochočil si ovci, naučil se pěstovat pšenici a opustil nomádský, nebezpečný a nutný život lovce. Mohl se konečně usadit a vychutnat si příjemný a zajištěný život zeměděle. Lidská touha po snazším životě nastartovala ohromné změny, které přetvořily svět způsobem, který nikdo nečekal ani nechtěl. Zemědělskou revolucí nikdo neplánoval. Lidé jen chtěli naplnit pár prázdných žaludků a mít větší životní jistotu.

Vědci se zpravidla snaží vysvětlit historické procesy ekonomickými a demografickými příčinami. Lépe to odpovídá jejich racionálnímu a matematickému myšlení. Při vysvětlování moderních dějin však podle Harariho nemůžeme ignorovat nehmotné síly: ideologii a kulturu. Díky zemědělské revoluci došlo k proměně politiky, války, umění i filosofie. Bylo možné stavět paláce, pevnosti, památníky a chrámy.

Společenský řád lze udržet jen za předpokladu, že v něm značná část obyvatel – především privilegované třídy a bezpečnostní síly – věří. Křesťanství by nepřetrvalo dva tisíce let, kdyby v Krista nevěřil dostatečný počet biskupů a kněží. Americká demokracie by nepřežila 250 let, kdyby většina prezidentů a kongresmanů nevěřila v lidská práva, a dnešní hospodářství by se zhroutilo do několika hodin, kdyby investoři a bankéři přestali věřit v kapitalismus.

Imaginární řád, na němž spolupráce lidí závisí, není ani neutrální, ani spravedlivý. Dělí obyvatele na hierarchicky uspořádané skupiny. Imaginární řád, který zavedli Američané v roce 1776, sice prohlašuje, že jsou si všichni rovni, ale hierarchii se nevyhnul. Vliv a moc byly v rukou mužů (a nikoli žen), bělochů (a nikoli černochů či indiánů). Hierarchie většinou vznikla v konkrétní a náhodné dějinné situaci a pak se po mnoho generací předávala dál, aby lépe vyhovovala zájmům určitých skupin obyvatel.

Imaginární hierarchie a diskriminace jsou podle Harariho nutně základem všech komplexních společností. Většina lidí tvrdí, že hierarchie jejich společnosti je přirozená a spravedlivá, zatímco řád jiných společností stojí na bludných představách. Obyvatelé západního světa jsou vychováni tak, aby představu rasové hierarchie jednou provždy zavrhl. Všechny společnosti však stojí na vymyšlené hierarchii.

Od počátku zemědělské revoluce se lidská společnost rozvíjela ke stále větší složitosti. Imaginární konstrukce společenského soužití byla stále propracovanější, prostřednictvím mýtů a tradic se každý od narození učil, jak se v souladu s obecnými normami chovat, jaká pravidla dodržovat a co od života žádat. Nově vznikající pravidla soužití umožňovala milionům lidí, kteří se navzájem neznali, efektivně spolupracovat. Rozvíjela se kultura.

Kdyby lidé nebyli schopni věřit v protichůdné a nesourodé hodnoty, nejspíš by nebylo možné žádnou kulturu vybudovat a udržet. Každá kultura prochází nestálou proměnou. Vznikají větší a složitější civilizace, které absorbují malé kultury. Dnes však lidská civilizace došla podle Harariho do bodu, kdy sdílíme jeden geopo-

litický systém. Planeta je rozdělena na mezinárodně uznávané státy, kapitalistické hospodářství ovlivňuje i nejdlehlější země.

Právní systém, lidská práva a mezinárodní právo alespoň teoreticky platí všude. I vědecké představy jsou totožné – odborníci v Íránu, Izraeli i USA sdílejí stejný názor na stavbu atomu i léčbu tuberkulózy. Tato globální kultura není samozřejmě homogenní. Tak jako organismus obsahuje různé druhy tkání a buněk, tak i celý svět zahrnuje nejrozličnější styly života, od newyorských makléřů až po afghánské pastýře.

Dějiny podle Harariho směřují ke sjednocování – v současnosti díky rozvoji obchodu a rozmachu světových impérií. Peníze, impéria a univerzální náboženství postupně sjednocují svět. I lidé, kteří nevěří v téhož boha a nejsou poddanými jednoho vládcе, ochotně používají stejnou měnu. Usáma bin Ládin sice nenáviděl americkou kulturu, náboženství a politiku, ale americké dolary rád měl.

Peníze jsou univerzální, protože umožňují výměnu všeho za všechno. Základní surovinou, z níž se měna vyrábí, je důvěra. Peníze jsou nejrozšířenějším a nejefektivnějším systémem vzájemné důvěry, jaký kdy existoval. Filozofové, myslitelé a proroci po tisíce let proti penězům brojili a tvrdili, že jde o kořen všeho zla. Ale bez ohledu na to, zda měli pravdu či ne, peníze jsou vrcholným důkazem lidské tolerance. Peníze umožňují, aby i lidé, kteří se neznají, spolu mohli efektivně spolupracovat.

Homo Sapiens se odnepaměti dělil na „my“ a „oni“. „My“ je skupina, do které patřím já, „oni“ jsou všichni ostatní. Podle Harariho lidé dávají přednost příběhům, v nichž vítězí slabší. Dějiny však spravedlivé nejsou. Armády bezohledných velmocí likvidují malé kultury, a ty upadají v zapomnění. Nakonec se rozpadají i velké říše, ale většinou po nich zůstane bohaté a trvalé dědictví. V 21. století jsou téměř všichni na světě potomky nějakého impéria.

Globální impérium, které dnes vzniká, není ovládáno žádným státem ani etnikem. Podobně jako v pozdní říšské mu vládne mnohonárodní elita a má sdílenou kulturu i společné zájmy. Po celém světě se k němu přidávají podnikatelé, inženýři, odborníci, učenci, právníci či manažeři, kteří se rozhodují, zda odpoví na volání impéria, nebo zůstanou věrni svému národu a státu. A čím dál více jich volí impérium.

Představa, že náboženství v moderní době ztrácí svůj význam, je podle Harariho zkreslená. V moderní době vznikla řada nových věrouk, například liberalismus, komunismus, kapitalismus či fašismus. Tyto myšlenkové konstrukce sice nechtějí být považovány za náboženství, nicméně často tak fungují. Jestliže náboženství chápeme jako soubor lidských norem a hodnot, které se zakládají na víře v nadlidský řád, pak sovětský komunismus nebyl o nic méně náboženský než islám.

Dějiny nejsou deterministické. Jakmile připustíme, že dějiny deterministické nejsou, přiznáme tím, že většina lidí věří v nacionalismus, kapitalismus a lidská práva jen náhodou. Obchod, imperiální vlády a univerzální náboženství však dnes

postupně spojily lidi na všech kontinentech do globálního světa. Expanze a sjednocování nebyly plynulé ani nepřetržité, ale s odstupem je podle Harariho vidět, že přechod od mnoha kultur k několika velkým a nakonec k jedné globální společnosti byl zřejmě nevyhnutelným důsledkem dějinné dynamiky.

Třetí významnou revolucí v lidské historii byla podle Harariho revoluce vědecká. Až do nástupu vědecké revoluce většina lidí v žádný pokrok nevěřila. Převládalo přesvědčení, že zlatý věk už dávno odezněl a svět stagnuje, nebo dokonce spěje k úpadku. Budou-li se všichni držet moudrosti věků, snad se podaří staré dobré časy oživit a lidská vynalézavost tu a tam možná ulehčí běžný život.

Když si však lidé uvědomovali šíři nových objevů, začali tušit, že opravdový pokrok je možný. Když začala věda odstraňovat jeden řešitelný problém za druhým, mnozí uvěřili, že neexistuje nic, co by lidstvo nemohlo překonat. Chudoba, nemoci, hladomor, stáří ani smrt se už nezdály osudově nevyhnutelné, nýbrž začaly být považovány jen za důsledek naší neznalosti. Žijeme ve věku ohromného pokroku vědy a techniky.

Věda se ale podle Harariho nevznášá nad lidstvem jako nějaká mravní či duchovní autorita. Jako každá součást kultury i ona podléhá ekonomickým, politickým a náboženským zájmům. Evropané pojímali impérium jako vědecký projekt a vědecké obory se zakládaly a podporovaly jako projekt imperiální. Evropané už sice dnes světu nevládnou, ale věda a kapitalismus se rozvíjejí dál.

Víra v růst světového bohatství má epochální význam. Harari vyzdvihuje zakladatele ekonomie Adama Smithe, podle něhož výdělek soukromých podnikatelů vede k nárůstu celkového bohatství a prosperity. Smith nás naučil vnímat hospodářství jako proces, v němž osobní zisk prospívá všem. A nejenže všichni mají víc, ale čím rychleji bohatne jeden člověk, tím více bohatnou i ostatní.

V novověku předběhla šlechtice nová třída, jejíž členové věří v desatero kapitalismu. Nejsou to vévodové a markýzové, ale předsedové správních rad, burzovní makléři a průmyslníci. Ti jsou daleko bohatší, než byl středověký šlechtic, ale zdaleka tolik nehýří, nevystavují své jmění na odív a za své neproduktivní záliby utrácení jen malou část výdělku. Lidé nebohatnou okrádáním svých bližních, naopak zvětšují celkový kapitál a roztáčejí kolo hospodářského růstu k všeobecnému prospěchu a užitku.

Harari se nebojí vyčerpání přírodních surovin ani zhroucení kapitalismu. Dosaďadní zkušenost napovídá, že zdroje jsou konečné jen teoreticky. Spotřeba zdrojů v posledních několika staletích drasticky stoupla. Ale jakmile se začalo něčeho nedostávat, vzrostly investice do vědeckého a technického výzkumu, který zatím vždy objevil způsob lepšího využití existujících možností nebo zcela novou energii či materiál.

Na Zemi máme prakticky nekonečné množství energie, lépe řečeno jediným omezením je naše neznalost. Každých několik desítek let objevujeme nový zdroj energie a množství, které máme k dispozici, neustále roste. Obavy z vyčerpání fo-

silních paliv a návratu do pravěku jsou tedy zbytečné. Zemědělské stroje nahradily svaly, umělá hnojiva zvýšila výnos polí a arzenál hormonů a léčiv masivně zvedl produkci masa.

Průmyslová revoluce otevřela cestu k transformaci energie a k masové výrobě zboží, takže osvobodila lidstvo ze závislosti na životním prostředí. Člověk vykácel lesy, odvodnil močály, přehradil řeky, položil milióny kilometrů železničních kolejí a silnic a vystavěl města, která se pnou do nevidané výšky. Narušení životního prostředí je vážné, ale nemusí vést ke katastrofě.

Často se mluví o ničení přírody. Nejde však o likvidaci, nýbrž o proměnu. Přírodu nelze zničit. Když před 65 milióny let vyhubil asteroid dinosaury, vytvořil zároveň podmínky pro rozvoj savců. Poplašné zvěsti o nadcházejícím konci lidstva jsou proto poněkud předčasné. V roce 1700 byla planeta domovem 700 miliónů lidí, v roce 1800 nás bylo 950 miliónů, v roce 1900 1,6 miliardy, v roce 2000 šest miliard a dnes žije na Zemi 7 miliard lidí. Od nástupu průmyslové revoluce si vedeme stále lépe.

Během posledních dvou set let nastoupily natolik převratné změny, že nám dnes společenský řád připadá jako dočasný, tvárný a neustále se proměňující. Moderní revoluce – Francouzskou, liberální evropskou či ruskou bolševickou – popisují stovky knih. V současnosti je ale revoluční každý rok. Líčení různých katastrof, například válek, se příliš soustřeďuje na louže a nevidí suchou cestu mezi nimi. Válka se přestala vyplácet, zato mír se stal lukrativním.

Nová éra je podle Harariho nejen dobou nevidaného násilí a brutality, ale i obdobím míru a klidu. Lidstvo se poprvé ocitlo na pokraji sebezničení a prodělalo řadu válek a genocid, ale celkově šlo o nejklidnější období v dějinách. Válek a ozbrojených konfliktů je dnes méně, a přitahují proto větší pozornost. Lidé se zajímají o válku v Afghánistánu a Sýrii daleko více než o mír, v němž tak dlouho žijí mnohem početnější Brazilci či Indové.

V posledních pěti set letech se odehrála řada převratných změn. Život na planetě se spojil do jednoho celku, hospodářství exponenciálně rostlo, a tak žijeme v blahobytu, o němž se dříve nikomu ani nesnilo. Věda a průmyslová revoluce nám poskytly nevidané technické možnosti a takřka nevyčerpatelné zásoby energie. Společenský řád, politika i každodenní život se proměnily od základu.

Přesto – přiznává Harari – lidé šťastnější nejsou. Nové technické možnosti ani lidská přizpůsobivost nemusí vést ke šťastnějšímu životu. Filosofové, kněží i básníci hloubají o povaze štěstí už tisíce let a dospěli k závěru, že stejně významné jako materiální podmínky jsou pro štěstí i společenské, etické a duchovní faktory. Více než peníze a zdraví ovlivňuje naši spokojenost se životem rodina a společenství.

Marek Loužek